

Dopen

Als we de allereerste jaren van het christendom een doop hadden kunnen meemaken, zouden we getuige zijn geweest van een handeling die verliep met zo'n minimum aan procedures, dat menige kerkeraad van nu er zorgelijk bij zou kijken. Een enkele missionaire preek, eventueel vergezeld van 'tekenen', was toereikend bij wijze van catechese; de wens om gedoopt te worden was voldoende om tot de doop over te gaan. Het boek Handelingen in het Nieuwe Testament is er vol van.

Zouden we er dan vervolgens een paar eeuwen later bij kunnen zijn, dan hadden we ons al evenzeer verbaasd over de uitgebreide voorbereiding, en over het omvangrijke ritueel. Een catecheseperiode, die minstens twee fasen kende; een intensieve controle zowel op de vorderingen van de doopleerlingen als op hun levenswijze. De laatste fase besloeg in de regel de weken voor Pasen en was heel intensief, met vasten onder andere. Niet alleen onderwijs, maar ook allerlei ritën, die vooral ten doel hadden, boze machten uit te drijven.

Er volgt nog een apart hoofdstuk over het kerkelijk jaar. Hier alvast de opmerking, dat de 'vastentijd' voor Pasen alles met die doop-voorbereiding van weleer te maken heeft. De 40 dagen zijn iets anders dan de 7 'lijdensweken' die onder protestanten in zwang zijn geraakt. De 40daagse vastentijd is géén 'lijdenstijd', wel een periode van inkeer en concentratie. ... ooit in de eerste plaats voor de geloofsleerlingen die in de paasnacht zouden worden gedoopt. Pas de laatste twee zondagen voor Pasen heten 'passiezondagen'. Ook de traditionele lezingen op de zondagen in de 40 dagen hebben het karakter van een generale repetitie van de geloofsleer.

De doop zelf ging gepaard met zalving, soms vóór en ná de doophandeling, afzweren en uitdrijven, ten zoveelsten male, van satan en zijn trawanten, onderdompelen of begieten met water, afleggen van kleren, aantrekken van nieuwe witte kleren. Bijna de sfeer van inwijding in een geheim genootschap, van een samenzwering. In het rooms-katholieke doopritueel zijn daarvan nog onsamenhangende resten bewaard. De traditionele calvinistische doop is teruggebracht tot de handeling zelf, enkele gebeden, en een brede, goeddeels onderwijzende, woordenstroom. Tegenwoordig wordt op allerlei plaatsen gezocht naar vormen voor een echte viering van de doop, waarbij ook de kinderen een belangrijke rol spelen, als naaste omstanders en niet zelden als gangmakers van de handeling.

De doop heeft in de loop van de eeuwen zulke ingrijpende veranderingen beleefd, omdat in de eerste tijd vooral volwassenen kwamen. Dan ligt een direct verband tussen catechese en doop voor de hand. Later raakte de kinderdoop in zwang. Toen moest die zo logische volgorde van catechese en doop worden omgekeerd. Van alles werd onduidelijk. Aan wie worden de doopvragen gericht? Verder speelden theologische ontwikkelingen (wie wil mag 'ontsporingen' zeggen) een rol, die een massief verband legden tussen de doop en de ziel en zaligheid van de dopeling. De doop kon dus niet wachten tot de aangewezen gelegenheid - de paasnacht - maar moest zo snel mogelijk worden bediend. In de rooms-katholieke kerk leidde dat tot een bijna terloopse handeling snel na de geboorte van een kind, los van de zondagse dienst.

Wat dan trouwens weer charmant kan worden uitgewerkt. Aan de buitenkant van Volendam staat een rooms-katholieke kerk, met eromheen een plein waar vaak kinderen spelen. De architect bracht op vloerhoogte van de doopkapel een paar rijen glazen stenen aan, zodat de spelende kinderen buiten àan het verschijnen van voeten kunnen zien dat er binnen een 'doopje' gaande is, en er vlug even omheen kunnen gaan staan, want zo'n doopje is altijd leuk.

Iets minder kras, maar toch twijfelachtig genoeg ging het lang toe in de gereformeerde kerken, en ook daar was de theologie een stok achter de deur. De doop had dan wel plaats in de zondagse dienst, maar zo snel na de geboorte, dat de moeder er vaak niet bij kon zijn. In het vervolg van dit hoofdstuk blijven discussies, waar bibliotheken over vol geschreven zijn, zoals de vraag volwassenendoop of kinderdoop, zo veel mogelijk buiten beschouwing, en houden we ook verder theologische overwegingen op de achtergrond. Maar helemaal zonder zal het niet gaan. Een boom heeft nu eenmaal wortels.

Doopvont bij de deur

De inrichting van de Domkerk in Utrecht sinds de restauratie biedt een mooie kapstok om na te denken over de vraag: waar, wanneer in de dienst heeft de doop een overtuigende plaats? Als je de Domkerk binnenkomt, is het eerste waar je op stuit de doopvont, in het zuidertransept, dat verder bijna helemaal leeg is. Aan wat, sinds in de 17e eeuw het schip van de kerk instortte, de westwand is, staat de preekstoel. En in het koor de avondmaalstafel. Dank zij die inrichting kun je tijdens de dienst de kerk doortrekken. De voorbereiding: toewijding, drempelgebed, psalm, Kyrie, Gloria, rondom de doopvont. Dan trekje verder, met z'n allen, de kerk in, voor de Schriftdienst; je schaart je rondom de kansel. En voor de Tafeldienst nog dieper - of hoger - de kerk in, met de tafel als middelpunt. De doopvont heeft in de Domkerk een uiterst zinvolle, traditionele plaats. Vaak staat die bij ons op, wat in de wandeling heet: het liturgisch centrum, samen met kansel en tafel. In de Dom kom je de kerk *binnen* langs de doopvont. Daar begin je de dienst, en het ligt voor de hand, dan ook bij het begin van de dienst, na de voorbereiding, te dopen.

Het kan ook anders. Vaak wordt er gedoopt in aansluiting op de Schriftdienst. Dat heeft het voordeel, dat bij voorbeeld de preek kan toewijzen naar de doop die straks komt. Maar dat voordeel kan ook een nadeel zijn. Waar een bepaalde lees-orde in acht wordt genomen, welke ook maar, is het helemaal niet zeker, dat de lezingen een overtuigende aanleiding bieden, in te gaan op de doop, en dan is de kans groot, dat de preekdames of -heren zich laten verleiden tot uitlegkundige hoogstandjes. Hier moet nog eens worden gewezen op wat al eerder aan de orde kwam: de kerkdienst is geen 'totaal-compositie'. De Schriftdienst hoeft, als er ook gedoopt wordt, helemaal niet in het teken te staan van de doop. Elk onderdeel heeft zijn eigen logica, en als de doopliturgie goed is geweest, hoeft er in de preek ook geen pastoraal tekort te worden aangezuiverd. Het beste is dus wel: dopen aan het begin van de dienst. Door de doop kom je de kerk binnen. Nu: hoe gaat dat, wat doen we, en waarom doen we het zo? Als de ouders de dopeling binnenbrengen... weer een mogelijke optocht, zoals we er al meer gehad hebben. Zulke optochten kunnen het begin zijn van wat meer beweging in onze toch wel erg statische diensten. Optocht. Alle kinderen gaan mee, omstuwen ouders en dopeling; we gaan nu even uit van de kinderdoop, maar met varianten kan het net zo als het om volwassenen gaat. Hoe minder verschil tussen volwassenen- en kinderdoophoebeter.

In de kerk staat een echt, vast doopvont. Dat was vroeger vaak anders: het beroemde scheerbakje, bevestigd aan de preekstoel. De liturgische vernieuwing vóór en na de oorlog heeft daar met succes tegen gefulmineerd, en nu staan er niet zelden massieve steenblokken met een uitholling. Het is te hopen, dat er in die uitholling een losse schaal zit, en het is zeker te hopen, dat de koster niet alvast vóór de dienst wat lauwwarm water in de doopvont heeft gedaan. Want het mooiste is natuurlijk, als in de stoet - en waarom niet door kinderen - de doopschaal en een flinke kan met water worden meegevoerd. Tijdens die optocht een lied. Er zijn veel passende dooplieden, in het *Liedboek voor de kerken*, en meer nog erbuiten.

Waar men hecht aan de klassieke gereformeerde doening, wordt nu het doopformulier gelezen. Er is een onversneden versie, er zijn ook pogingen tot meer eigentijdse formulering gedaan,¹⁴ Dat kan, maar het kan ook anders. Je kunt overwegen, net als we dat deden bij de Tafeldienst, dat het dooponderricht niet passend is als er gedoopt wordt, maar ervóór, in catechese en in voorbereidende gesprekken met dopeling of doopouders. Dan hoeft er rondom het doopvont niet geleerd te worden, maar kan er worden gebeden, gezongen en gehandeld.

Pannedeksels en ratels

Wat doen we, om te beginnen. De oude gewoonte, de machten van het kwaad hun heerschappij te ontzeggen, suddert nog wat na in de moderne dooppraktijk. Het rooms-katholieke ritueel bewaart er resten van, en ook in het klassieke gereformeerde doopformulier ontbreekt de notie niet helemaal. Omdat we ooit hebben gemeend, dat we over dat soort dingen wel ongeveer heen waren, is dat afzweren een pro-memoriepost geworden. Intussen: ook wie niet gelooft in duiveltjes met horens op

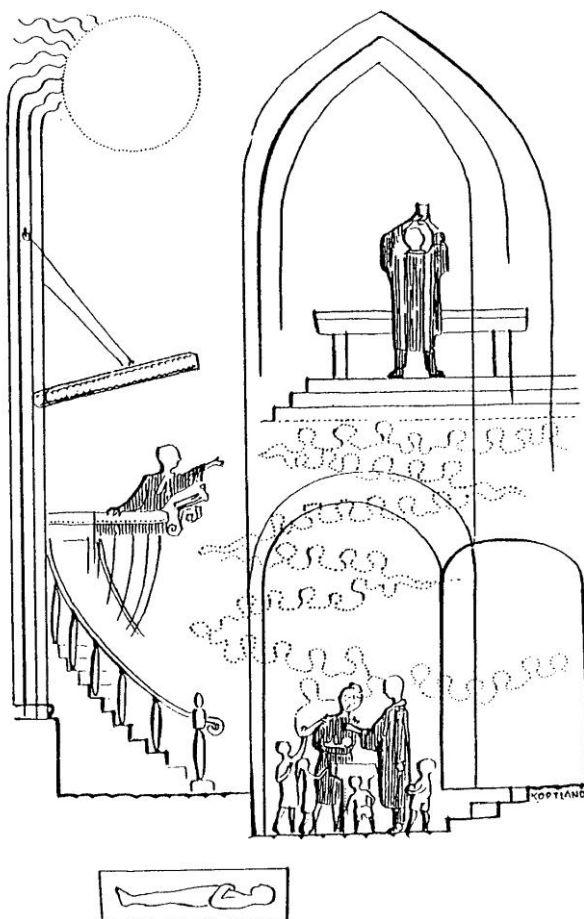
hun kop, ervaart dagelijks aan den lijve, dat het kwaad vormen aanneemt, die ver uitgaan boven de kwade neigingen van individuele mensen. Het kon wel eens zijn, dat aan het begin van de doopliturgie zo'n rituele afzwering van het kwaad een heel actuele zin heeft. Dat kan op allerlei manieren. In de Amersfoortse Ruimtediensten hebben we er een speciaal lied voor. Eerst wendt de gemeente zich tot de dopeling: 'Voor het licht ben je geboren, voor de kleuren van de dag'. Dan, gewend naar het westen, waar altijd het duister wordt gelokaliseerd: 'Dönker ga, donker ga, donker scheer je weg'. Tegenwoordig mogen de kinderen daarbij op pannedecksels slaan of ratels in werking stellen. Vervolgens naar het oosten: 'Kom jij opgang uit het oosten'. Oosten. Zonsopgang. Licht. Warmte.

Geloofsbelijdenis

Hierna de geloofsbelijdenis. Daarover ging het al eerder. Het is niet dwingend, maar per traditie past hier de apostolische geloofsbelijdenis. Er zijn kleinere kerkgemeenschappen, die van volwassen doopkandidaten vragen, zelf te formuleren wat voor hen het geloof betekent. Zo'n persoonlijk credo kan heel intensief zijn. Het kan ook een versmalling betekenen, en een overbelasting. Alles lijkt neer te komen op wat deze (vaak jonge) mensen geloven. Bovendien: juist hier is het belangrijk, dat de hele gemeente meespreekt, nee: dat de dopelingen, de doop ouders, met de kerk meespreken. Bij zo'n persoonlijke tekst kan dat soms wel, meestal niet.

Er zijn ook pogingen gedaan, het aloude geloof nieuw te zeggen. Uit de vele teksten die beschikbaar zijn, kan in overleg met dopelingen of doopouders, worden gekozen - al is er bij die moderne credo's erg veel kaf onder het koren. Waar dat geen echt struikelblok vormt, verdient de

apostolische geloofsbelijdenis toch de voorkeur. De doop en wat we eromheen doen en zeggen, is niet trendgevoelig, zou dat althans niet moeten zijn. Het is geen ramp wanneer we een zekere afstand ervaren tussen die woorden van oudtijds en ons. In de catechese dient aan de orde te komen, waarom het er in het credo zó staat, en dat je daar een verstandhouding mee kunt hebben, ook als je het zelf anders zou zeggen, of als er in jôuw tekst meer vraagtekens staan.

Door het water heen

Er wordt gebeden. Een oud gebed, dat door Luther is herontdekt. Het zondvloedgebed. Het kwam ook in de gerefonneerde doopliturgie, maar helaas venninkt. Er is een stuk weggelaten. Het complete gebed noemt eerst de zondvloed en Noach... het gaat steeds om water. De doortocht van de Israëlieten door de Rode Zee. En ten slotte de doop van Jezus in de Jordaan. Dat laatste lieten onze gereformeerde vaders weg. Ze waren bang, dat de bewoording voet zou geven aan een magische opvatting van het water zélf.

Dat was niet helemaal ten onrechte. Maar het weglaten van het slot is erger. Want wie bleven er over? Noach, en de Israëlieten die droogvoets door de zee trokken. In beide verhalen: de één komt erdoor, de ander komt om. De suggestie wordt gewekt van het scheepje onder Jezus' hoede, waarin de uit de boze wereld geredden de heerlijkheid tegemoet varen.

Jezus' doop in de Jordaan brengt de geredden en, laten we zeggen: de zondaars, samen. Want wie lieten zich dopen in de Jordaan? Juist. Jezus schaart zich onder hèn. Pas als je tot en met *zijn* doop door bidt, weet je wat redding uit het water echt betekent. In elke doop zijn, op een voor ons niet te achterhalen manier, de nietgedoopten mee-betrokken. Het zondvloedgebed kun je zeggen. Het kan ook gezongen worden. Een heel nauwkeurige berijming is gezang 338, van Muus Jacobse. Willem Barnard maakte een wat vrijere tekst, gezang 337, met ook nog Jona en de zieke heiden Naäman erbij, die in het Jordaanwater genas. In de Ruimtediensten hebben we het zondvloedgebed in spelvonn, voor kinderen en volwassenen, op de wijs van 'schipper mag ik overvaren'; ook dat liedje heeft te maken met door het water heen de overkant bereiken.¹⁶

Presentatie

Er is een gebruik, bekend onder andere in de Anglicaanse kerk, waarbij vóór de doop de priester of predikant het kind van de ouders overneemt, de kerk doorloopt, het wicht links en rechts laat zien, en dan, weer vóór in de kerk, vraagt: 'Willen jullie dat dit kind gedoopt wordt?' Een retorische vraag met een voorspelbaar antwoord – dat overigens met ja-roepen en met applaus kan worden gegeven; waarom niet? Toch een zinvolle handeling, die schattig lijkt, maar heel rauw is. Ze verwijst namelijk naar Simeon, die in de tempel het kind Jezus van de ouders overneemt, Lucas 2:28. Dat was een gebaar van onteigening, en de doop is ook zo iets; alles anders dan 'geboorte vieren'. De ouders wordt het kind ontnomen, ze krijgen het anders weer terug. Bij volwassen dopelingen is een en ander wat bezwaarlijk, maar de vraag 'willen jullie dat zij of hij gedoopt wordt' is belangrijk. Niet alleen de dopelingen wordt iets gevraagd, de gemeente ook.

De doop, en wat volgt

De doophandeling zelf. En dan? Er kan van alles, er hoeft weinig meer. Een oud gebruik wil, dat de dopeling een snuffe zout tussen de lippen krijgt geschoven. Nog eens reiniging, maar wat valt er na de doop nog te reinigen. Of moet je zo het woord over het zout der aarde zichtbaar en voor de dopeling nogal onprettig te proeven maken? In de rooms-katholieke omroep-parochie is het zout vervangen door melk en honing, een nieuwe traditie met een diepe zin: verwijzing naar het land van belofte, naar Israël ook.

Kinderen worden soms, gehuld in een doopjurk, niet zelden een erfstuk, naar het doopvont gebracht. Wat wel gebeurt, en met goede zin: de doopjurk wordt niet al meteen aangetrokken, maar pas na de doop. Zoals ooit de witte kleren na de doop. Neem voor dat aantrekken van de doopjurk rustig de tijd. Steeds vaker wordt, ook in protestantse kerken, een doopkaars uitgereikt, die wordt aangestoken aan de paaskaars. Zo'n doopkaars, die op hoogte- en dieptepunten van het leven opnieuw kan branden, zou pastoraal wel eens veel kunnen betekenen.

De doopvragen. Nu pas? Ze kunnen vóór de doop aan ouders of volwassen dopeling worden gesteld, maar misschien is erná toch dichterbij de waarheid. Wat er te vragen of eventueel te onderzoeken of uit te praten was, moet vóór de dienst aan de orde zijn geweest. Doopouders of dopeling hebben de geloofsbelijdenis meegesproken of misschien wel vóórgesproken. Wat valt er dan nog te vragen? Misschien een paar pastorale dingen. Maar het wezenlijke is gezegd, is gedaan. De vragen hoeven niet echt. Het kan ook, dat ouders of dopeling zelf iets willen zeggen over wat hen hierheen heeft gebracht. Dan hoort dat, eventueel in plaats van die vragen, óók na de doop. Christus legt eerst zijn hand op ons. Pas daarna doen wij eventueel onze mond open. Ook die

overweging scheidt een onzichtbare band tussen dopeling en niet-gedoopten. In de doop *zien* wij Christus' hand op ons hoofd, maar zijn hand is niet aan de doop gebonden.

Zalving, confirmatie, belijdenis doen

In de traditie van de kerk werd de dopeling gezalfd, na de doop. Ook soms ervóór, maar dat is een heel ander verhaal, nogal verwarrend, dat we terzijde laten. Zalving na de doop. Het hele doop-ritueel was gemodelleerd naar de gewoonten van het klassieke badhuis. Eerst het bad, daarna een lekkere lotion. Zalving na de doop. Zo simpel kan het voor theologen natuurlijk niet, en de zalving is verbonden geraakt met de gave van de Geest, en ging deel uitmaken van een aparte handeling, aansluitend aan de doop: de confirmatie, de bevestiging van de doop. Omdat alleen de bisschop die confirmatie mocht verrichten (een gewone priester mocht wèl dopen), moest de aansluitende handeling soms wachten, en raakte zo los van de doop. In de rooms-katholieke kerk werd dat uiteindelijk het vormsel, verbastering van 'confirmatie'. Dat leidde ook tot een dubbele zalving, met voor beide een aparte olie: bij de doop, èn bij het vormsel!

Langs een andere omweg werd het wat de protestanten kennen als 'belijdenis doen' . Bij beide, vormsel en belijdenis doen, passen kritische vragen. Vormsel: wat is er aan de doop nog toe te voegen? Moet de Heilige Geest in een aparte handeling op de dopeling worden gelegd? Trouwens: laat de Geest zich ambtelijk, kerkelijk, administreren; past ons daar niet de allergrootste terughoudendheid?

Vragen aan het belijdenis doen: misschien is een gemarkeerd jedoop-beamen niet zonder meer te verwerpen, maar dan toch wel heel graag terloops. Belijdenis doen 'betekent' niets, en het mag zeker geen voorwaarde zijn om tot de tafel van de Heer te worden toegelaten. Want dát zou inhouden, dat de doop je nog maar halverwege in het lichaam van Christus inlijft, en dat je er naderhand zelf nog iets aan moet doen. Zowel het vormsel als het belijdenis doen zijn uiterst gevaarlijke booby-traps onder de doop. Vóór je het weet gaan ze, verwoesting zaaiend, òf. In ieder geval zetten we zowel de ernst als de argeloosheid van de doop op het spel.

overgenomen uit: 'Het spel en de regels', pp 88-97

auteur: Hans Blankesteijn

uitgever: Boekencentrum, 1996